

Üç Dilli Manzum Bir Sözlük Olan Se-Zebân'da Eğitim, Öğretim ve Değerler

Hidayet DUYAR¹

Makale Bilgisi

Öz

Geliş: 26.07.2024

Kabul: 29.09.2024

Yayın: 30.09.2024

Anahtar kelimeler:

Eğitim, Öğretim,
Değer, Sözlük, Se-
zebân.

Bu araştırmanın amacı, üç dilli manzum bir sözlük olan *Se-zebân*'da eğitim öğretim ve değer kavramlarını incelemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş olup verilerin toplanmasında doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın veri kaynağı olan *Se-zebân* adlı eser, Konya Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 12299 numaraya kayıtlıdır. Toplam 33 varak olan eser, 64 beyitlik bir giriş, 748 beyitlik sözlük ve 6 beyitlik hatime bölümü ile toplam 818 beyitten oluşmaktadır. Doküman içerik analizi tekniğine uygun olarak yapılan inceleme sonuçlarına göre eserin, dil öğretiminin yanı sıra çocukların eğitim ve öğretimine yönelik de tavsiyeler taşıdığı görülmektedir. Eserde yaklaşık 60 mısradan eğitici fikirler yer almaktadır. 818 beyitten oluşan eserin yaklaşık %9'u eğitici ifadeler içermektedir. Bu durum şairin insanın kişilik gelişimine ve eğitimine verdiği önemi göstermektedir. Eserin dikkat çeken bir diğer önemli yönü de değerler eğitimi üzerine düşünceleri içermesidir. Şairin, bireyin eğitimi kadar onun karakter gelişimi ile de ilgilenmeyi önemli gördüğü anlaşılmaktadır. Değer kavramlarının sıkça yer aldığı bu eser, yazıldığı dönemin eğitim-öğretim anlayışını da bizlere göstermektedir.

Education, Teaching, and Values in Se-Zebân, a Trilingual Verse Dictionary

Article Info

Abstract

Received: 26.07.2024

Accepted: 29.09.2024

Online: 30.09.2024

Keywords:

Education, Teaching,
Value, Dictionary,
Se-zebân.

The aim of this study is to examine the concepts of education and value in *Se-zebân*, a trilingual poetic dictionary. The research was conducted with qualitative research method and document analysis technique was used to collect data. The work named *Se-zebân*, which is the data source of the research, is registered under the number 12299 in the manuscript section of Konya Koyunoğlu City Museum and Library. The work, which has a total of 33 barrels, consists of a poetic introduction of 64 couplets, a dictionary of 748 couplets and a 6 couplet section with a total of 818 couplets. According to the results of the analysis conducted in accordance with the document content analysis technique, it is seen that the work contains recommendations for the education and training of children as well as language teaching. The work contains educational ideas in approximately 60 verses. Approximately 9% of the work, which consists of 818 couplets, contains educational expressions. This shows the importance the poet attaches to human personality development and education. Another important aspect of the work is that it contains thoughts on values education. It is understood that the poet considers it important to be interested in the character development of the individual as well as his education. This work, which frequently includes value concepts, also shows us the understanding of education and training of the period in which it was written.

¹ Sorumlu yazar, Öğretim görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9720-084X, hidayetduyar@yahoo.com

Bu makaleden alıntı yapmak için/ To cite this article:

Duyar, H. (2024). Üç dilli manzum bir sözlük olan Se-zebân'da eğitim, öğretim ve değerler. *Elektronik Dil ve Eğitim Dergisi*, 5(1), 32-51.

Giriş

Sözlük yazımı Sümer, Yunan, Hint ve Çin kültürü gibi kadim kültürlerde milattan önceki tarihlere kadar dayanmaktadır. Söz konusu eserlerin tek veya çok dilli örneklerinden hangisinin daha önce başladığı bir tartışma konusudur (Bayak, 2020). Bir milletin kültür varlığı olan sözlükler, dil öğretimi ve öğrenimi için daima başvurulan temel kaynaklardan biri olmuştur. Tarih boyunca farklı milletlerle siyasi, sosyal ve kültürel ilişki içerisinde olan Türk milleti de sözlüklerin bu öneminden hareketle bazen kendi dilini öğretmek bazense ilişki kurduğu bir milletin dilini öğrenmek için yüzlerce sözlük oluşturmuştur. Arap sözlükçülük geleneğini esas alarak yazılan ilk sözlüğümüz olan *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ten günümüze kadar hem Türkçenin hem de yabancı dillerin söz varlığını ortaya koyan sözlükler başta olmak üzere hemen hemen her türde ve alanda modern sözlük kaleme alınmıştır.

Türk sözlükçülüğünde klasik usulde sözlük yazımı yanında kelimelerin hafızada daha kolay yer etmesi adına vezinli olması yönüyle musikiyi de içinde barındıran manzum sözlüklerin kaleme alındığı görülür. Tefsir, fıkıh, akaid, musiki, tıp gibi birçok alanda öğretim yöntemi olarak kullanılan şiirle öğretmenin yabancı dil öğretimindeki önemi de göz önüne alınarak Osmanlı Devleti bünyesinde başta Arapça ve Farsça olmak üzere birçok dili öğretmek için manzum sözlükler meydana getirilmiştir. Genelde iki dilli (Türkçe-Arapça) olarak karşımıza çıkan bu sözlüklerin bazen üç dilli (Türkçe-Arapça-Farsça) olarak kaleme alındığı da olmuştur.

Yüzyıllar boyunca beraber yaşayan toplumlarda dil etkileşimi yoğun bir şekilde görülür. Birlikte yaşama, ticaret yapma, siyaset, savaşlar, kültür ilişkileri ve aynı din çevresinde bulunma gibi farklı unsurlar söz varlığı açısından diller arasında alışverişe olanak tanımakta, başta kelime hazinesi olmak üzere, söz konusu ilişkilerin artmasıyla bazı ses, yapı ve söz dizimi öğeleri bir dilden başka bir dile geçebilmektedir. Bu etkileşimin sonucu olarak Türkçe başka dillerden etkilenebilir ve benzer bir şekilde Türkçe diğer dilleri etkileyebilir (Aksan, 1996, s.125).

Yabancı dillerin Türk diliyle etkileşiminin yansımasının ilk boyutu Türkçenin söz varlığında ortaya çıkmaktadır. Bu etkileşim ilk yazılı metinlerden günümüze kadar Türk dilinin bazı dönemlerinde muayyen dillerden daha fazla kelime almak suretiyle devam etmiştir. İslamiyet'ten önceki dönemlerde Çince, Soğdca; İslami dönemde Arapça ve Farsça; Tanzimat devrinden Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Fransızca; günümüzde ise İngilizce Türkçenin kelime aldığı dillerdendir (Ölker, 2009a, s.857).

Etkileşimin ikinci boyutu, yabancı dillerin söz dizimi ile birlikte Türkçenin aynı metin içerisinde yan yana kullanılmasıdır. Tarihî dönemlerde ve hatta günümüzde, Türkçe dışında başka bir dilde eser veren ya da şiir yazan Türk asıllı birçok şahsiyetin bulunduğu bilinmektedir. Türk edebiyat geleneğinde, tamamen başka bir dilde eser veren şairler olduğu gibi iki dilde birden eser kaleme almış şairler de mevcuttur. Birden fazla dili bilen bu şairlerin, zaman zaman iki dili de eserlerinde mülemma tarzında bir arada kullandıkları görülmektedir. Bir sanat olarak kabul edilen ve "telmi" adı verilen bu durumda büyük çoğunlukla Arapça ve Farsça ikinci dil olarak tercih edilmiştir (Öztürk, 2003, s.238).

Sözlük ve Sözlükçülük

Sözlük, farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Genel anlamda, belirli bir amaca yönelik ve bu amaca uygun ilkelere göre düzenlenmiş, bir ya da birden fazla dilin kelimelerini, kelime gruplarını

veya daha büyük dil birimlerini sistematik bir şekilde sunan söz varlığı çalışmaları olarak tanımlanabilir (Ölker, 2011a, s.46).

Sözlük çalışmalarını konu edinen bilim dalına ise sözlük bilimi (leksikografi, lexicography) adı verilmektedir. Sözlükçülük Türkçe Sözlük'te "sözlük yazma veya hazırlama işi, sözlük yazarlığı, lügatçilik" olarak; sözlük bilimi de "sözlük yazma ve hazırlama işi, leksikografi" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2009). Sözlük bilimi, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymayı amaçlayan, bu doğrultuda yöntemler belirleyip uygulama yollarını gösteren bir bilim dalıdır (Aksan, 2003, s.69). Sözlük bilimi bir ya da birden fazla dildeki söz varlığını ve kelime birleşimindeki birimleri gözleme, derleme, seçme ve betimleme ile uğraşan, uygulamalı dil biliminin bir dalıdır. Ayrıca, sözlük bilimi, bu faaliyetin temelini oluşturan kuram ve yöntemlerin geliştirilmesi ve tanımlanmasıyla da ilgilenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, "üst sözlükbirim" olarak adlandırılabilir sözlük yapımının kuramsal çerçevesi de sözlük biliminin kapsamına dahildir (Kocaman, 1998, s.111).

Leksikografi ise Eski Yunanca kökenli "lexikographos" sözüne dayanır. "Sözlük" anlamındaki "lexikón" ile "yazmak" anlamındaki "gráphien" sözlerinin birleşmesinden oluşan bu kelime Fransızcaya "lexicographie" biçiminde geçmiştir. Türkçedeki leksikografi kelimesi de Fransızcadan alınan bir kelimedir. Bunun yanı sıra Latince kökenli olan "dictionarium" ve türevleri ile yine "glossary" terimleri sözlük anlamında kullanılan diğer kelimelerdir (Türk Dil Kurumu, 2009, s.168).

Sözlük, sözlük bilimi ve sözlükçülük gibi terimler söz varlığımıza yakın dönemde girmiştir. Atatürk'ün hayata geçirdiği dil devrimiyle dil bilimi ve dil bilgisi alanlarında da Türkçe terim türetme çalışmaları başlamıştır. . Azerbaycan, Türkmen ve Uygur Türkçelerinde "sözlük", Kazak Türkçesinde "sözdik", Kırgız Türkçesinde "sözdük" biçimlerinde kullanılan sözlük terimi benimsenmiş ve söz varlığımıza kazandırılmıştır. Söz konusu terimden önce dilimizde Arapçadan alınan "kamus, lügat, mucem, tuhfe" kelimeleri kullanılmıştır (Türk Dil Kurumu, 2009, s.165). Nitekim 1930'lara gelene kadar ülkemizde sözlük terimi kullanılmamıştır. Genellikle "lugat" ya da "kamus" kelimeleri sözlüğün karşılığı olarak kullanılmıştır. 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra "Lûgat ıstılah kolu başı" Celâl Sahir (Erozan)'ın önerisiyle sözlüklere sözlük kelimesi öneri olarak girmiş ve kullanılmaya başlanmıştır (Ölmez, 1998, s.109).

Sözlükler yapılış amaçlarına, konularına hatta yapılış biçimlerine göre farklı tasniflere tabi tutulmaktadır (Kocaman 1998; Aksan 2003; İlhan, 2009, Ölker, 2011a). Ölker'in sınıflandırmasında sözlükler öncelikle yazılış şekillerine göre manzum ve mensur olarak ikiye ayrılmaktadır. Manzum sözlüklerin yazımındaki amaç, şiirin akılda kalıcılığından faydalanarak yabancı dilin daha kolay öğrenilmesidir. Türk sözlükçülük geleneğinde başta Arapça ve Farsçanın olmak üzere birçok dilin öğrenilmesi/öğretilmesi için bu tarzda sözlükler kaleme alınmıştır.

Manzum Sözlükler

Şiir, hafızada daha kolay yer etmesi nedeniyle eğitim alanında bir öğretim yöntemi olarak sıkça kullanılmıştır. Araplar ve Farslar gibi Türkler de yalnızca edebiyat alanında değil, tefsir, fıkıh, akaid, hadis, tezkire, gramer, tarih, astronomi, musiki ve tıp gibi çeşitli alanlarda da manzum eserler kaleme almışlardır. Bunun temel nedeni, manzum eserlerin vezin ve kafiye gibi ahenk unsurları taşıyarak okumayı keyifli bir etkinlik hâline getirmesi ve bu sayede metnin hafızada daha rahat kalmasını sağlamasıdır (Ölker, 2005).

Geçmişte çeşitli ilimlerin temel bilgilerini şiir aracılığıyla öğretme geleneği, yabancı dil öğretiminde de başlangıç düzeyinde olmak üzere manzum sözlükler yoluyla uygulanmıştır. Manzum

sözlüklerin yabancı dil öğrenimine katkı sağlayacağı düşüncesi dikkate alınmış ve bu doğrultuda birçok eser ortaya konulmuştur (Ölker, 2005).

Tahsile yeni başlayanlara ezber yoluyla önemli miktarda kelime ve bazı gramer kurallarını öğretmeyi amaçlayan manzum sözlükler, aynı zamanda kültür, edebiyat ve aruz bilgileri de sunarak büyük ilgi görmüştür. Nazmın öğrencilere hoş ve cazip gelmesi, vezinli yapısıyla kolayca okunması ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmesi, bu eserlerin tercih edilme sebeplerindedir. Söz konusu manzum sözlüklerde, edebî sanatların, bahir ve vezinlerin öğretilmesinin yanı sıra, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerini geliştirmeleri de hedeflenmiştir (Öz, 1996, s.5).

Ayrıca, bu tür eserlerde öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla, ilgili ya da zıt anlamlı kelimelerin bir beyit veya mısra da öğretilmesine özen gösterilmiştir. Vezin ve kafiyenin yanı sıra, cinaslı kelimelerin beyitlerde veya mısralarda kullanılmasıyla ahenk sağlanmış ve öğrenme süreci zevkli bir hâle dönüştürülmek istenmiştir. Cümle kuruluşlarını öğretirken, eğitici ve yol gösterici nitelikteki cümlelerin verilmesine de dikkat edilmiştir. Genellikle, yaygın olarak kullanılan kelimelere yer verilmiştir. Manzum sözlüklerde, birçok yerde yabancı dildeki kelimelere karşılık olarak kökeni Türkçe olan kelimelerin verilmesi çabası da dikkat çekmektedir (Kırbyık, 2007, s.14).

Manzum sözlükler özellikle şairlerce kaleme alınmış, lügat ilminin esasları dikkate alınarak düzenlenmiş; mensur sözlükler ise ilmiye sınıfına mensup olan kişiler tarafından hazırlanmıştır. Manzum sözlüklerin şerhleri ise genellikle müderrisler tarafından yapılmıştır. Öğrenim yaşına gelen çocuklara yaşlarına ve yeteneklerine göre manzum sözlük okutulmuş, talebelere önce Farsça sonra da Arapça öğretilmiştir (Öz, 1996, s.52).

Manzum sözlükler, genellikle mesnevi tarzında yazılmış bir mukaddime, sözlük kısmı ve yine mesnevi tarzında kaleme alınmış bir hatime olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu eserlerde, dinî, lâ-dinî edebî ve ilmî eserlerde olduğu gibi, "hamdele" ve "salvele" ile başlama geleneğine sadık kalınmıştır. Mukaddimelerde, hamd, salat ve selamın ardından, müellifin hayatı ile ilgili kısa bilgiler, eserin telif sebebi, tertip özellikleri, tesmiyesi ve telif tarihi gibi eser hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, dil öğrenmenin faydaları hakkında nasihatlerde bulunulmuştur (Öz, 1996, s.62).

Ancak bu tür geleneksel uygulamalara, özellikle gayrimüslim dillerini öğreten sözlüklerde fazla önem verilmemiştir. Örneğin, Ahmed Fevzi Kîsedârzâde'nin yazdığı Türkçe-Rumca *Tuhfetü'l-Uşşâk* (Ölker, 2009a) adlı eserin mukaddimesinde yazar, doğal olarak hamdele ve salvele bölümlerine yer vermemiştir. Arapça ve Farsça yazılmış olan manzum sözlüklerin mukaddimelerinde, eserin ne kadar faydalı olduğuna dair ifadeler bulunurken bir başka Rumca-Türkçe manzum sözlük olan *Lugât-i Manzûme-i Nûriye*'de Nuri Osman, sebep-i telif kısmında bu eseri yazmayı aslında pek istemediğini belirtmiştir. Ancak, dostunun ricasını kıramadığı için yazmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, bir Müslümanın gayrimüslimin dilini taklit etmesini uygun bulmadığını dile getirmiştir. Her ne kadar eserinin sehl-i mümteni' bir eser olduğunu söylese de hatime bölümünde iki kez bu eserin anlamsız ve boş olduğunu vurgulamıştır (Ölker, 2012).

İran ve Hindistan sahalarında telif edilen manzum sözlüklere, genellikle "nisâb" adı verilmiş ve bu kelime, sözlükler adlandırılırken bir başka kelimeyle veya müellifin lakabı, mahlası veya nisbesiyle birlikte Arapça ya da Farsça bir terkip hâlinde kullanılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçenin yer aldığı üç dilli manzum sözlüklerin tesmiyesinde ise "nisâb" yerine, hediye ve armağan anlamına gelen Arapça "tuhfe" kelimesi tercih edilmiştir (Öz, 1996, s.61). Arapça sözlük anlamı 'hediye' olan "tuhfe", Türk edebiyatında bir edebî türün adıdır; divan şairlerinin şiir şeklinde kaleme aldıkları sözlüklere "tuhfe" denir. Manzum sözlüklerin adlandırılmasında "tuhfe" dışında, "nazm",

"manzume" ve "lûgat" kelimeleri de kullanılmıştır. Bununla birlikte, özel bir isim taşıyan manzum sözlükler çoğunluktadır (Öz, 1996, s.61).

Manzum sözlük ve gramere ilişkin ilk örnekler Arapçanın öğretimi için Arap diller tarafından verilmeye başlanmıştır. İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î'nin (öl. M 1087) *Kaydu'l-Evâbid* adlı eseri manzum Arapça sözlüktür. Zemahşerî'nin M 1119-20'de yazdığı *el-Mufasssal*'ı Cemâleddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Mâlik b. Muhammed et-Tâ'î'nin (öl. M 1274) *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmiletü'l-Makâsîd*'ı manzum gramer kitaplarıdır. Edîb Natanazzî'nin (öl. M 1106) *Düstûru'l-Lûga*, Arapça-Farsça olup Farslara Arapça öğretmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Arapçanın gramerine dair bilgileri de nazmen ihtiva etmektedir. Bedrüddîn Ebû Nasr Mes'ûd b. Ebî Bekr el-Ferâhî tarafından (öl. M 1242-43) M. XIII. yüzyılda yazılan *Nisâbu's-Sıbyân* iki dilli manzum sözlüklerin tertibi bakımından ilk örneğidir. Bu eserde, 1222 Arapça kelime 1088'i Farsça karşılıklarıyla 134'ü de yalnızca Arapça olarak nazmedilmiştir. Arapça öğretmek için okutulan ve ezberletilen eser özellikle İran, Anadolu, Türkistan ve Hindistan'da rağbet görmüştür (Öz, 1996, s.52, 53).

Manzum sözlüklerin Anadolu sahasındaki ilk örnekleri ise Arapça-Farsçadır. Şükrullah b. Şemsüddîn Ahmed b. Seyfüddîn Zekeriyâ tarafından M 1242-43 yılında yazılan *Zühretü'l-Edeb* ilk örnektir (Öz, 1996, s.54). Bu yolda Türkçe ile karşılıklı olarak yapılan ilk manzum sözlük ise Arapça-Türkçe olan *Ferîsteoğlu Lûgati*'dir (Muhtar, 1993; Çağırın, 2000). Bundan sonra ise Şemsî'nin *Cevâhirü'l-Kelimât*'ını (İlhan, 1997), Şeyh Ahmed'in *Nazmu'l-Leâl*'ini (Gülhan, 2005), Fedâî'nin *Tuhfe-i Fedâî*'sini (Yakar, 2007), Âsım'ın *Tuhfe-i Âsım*'ını (Dursun, 2005), Vehbî'nin *Nuhbe-i Vehbî*'sini (Yurtseven, 2003), Mehmed Fevzî'nin *Tuhfe-i Fevzî*'sini ve *Subha-ı Sıbyân*'ı (Kılıç, 2006) ve *Mahmûdiyye*'yi (Ölker, 2009) sayabiliriz.

Arapça-Türkçenin dışında Farsça-Türkçe olarak da kaleme alınan birçok manzum sözlük vardır. Konyalı Hüsam b. Hasan'ın *Tuhfe-i Hüsam* (M. 1399-1400) adlı eseri Sultan Orhan Bey adına nazmedilmiştir (Öz, 1996, s.111), Mevlevî şeyhi Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'si (Öz, 1996; İmamoğlu, 2005; Kılıç, 2007b), Sünbülzade Vehbî'nin *Tuhfe-i Vehbî*'si (Külekçi ve Karabey, 1990; Kılıç, 2007a), Ahmet Remzi Akyürek'in *Tuhfe-i Remzî*'si (Karaismailoğlu, 1990; Kartal, 2003), Lâmi'î Çelebi'nin *Lûgat-ı Manzûm*'u (Öztahtalı, 2004) bu bağlamda ele alınabilecek sözlüklerdir.

Arapça ve Farsçanın dışında diğer bazı dillerde de eserler kaleme alınmıştır. Ahmed Fevzi Kisedârzâde tarafından yazılmış olan *Türkçe-Rumca Tuhfetü'l-'Uşşâk* (Ölker, 2009a) ile Nuri Osman Hanyavî'nin *Lugât-i Manzûme-i Nûriye Berây-ı Terceme-i Lisân-ı Rumiye*'si (Ölker, 2012), Yusuf Hâlis Efendi tarafından yazılmış Türkçe-Fransızca *Miftâh-ı Lisân* (Çınar, 2007), Mustafa Sabri tarafından yazılmış Türkçe-Bulgarca *Tuhfe-i Sabri An Lisan-i Bulgarî*, Refî' Kalayî'nin *Lûgat-ı Ermenîye*'si, Bosnalı Üsküfî'nin *Boşnakça-Türkçe Makbûl-i Ârif*'i (Gönel, 2010) bunlar arasında sayılabilir.

Karahanlı Kur'an Tercümelerinden başlayan Arapça ve Farsçayı aynı anda kullanma geleneği şairleri de bu konuda kayıtsız bırakmamıştır. Farsçaya ve Arapçaya verilen önem o kadar artmıştır ki bu iki dili aynı anda öğretmeyi amaçlayan birçok manzum sözlük meydana getirilmiştir. Hatta bu iki dilin cennet lisanı olduğuna dair fetvalar dahi verilmiştir.

Selçuklu ve Osmanlı bürokrasisi, özellikle medreseler ve adli kurumlar başta olmak üzere, önemli ölçüde Arap ve Fars unsurunu bünyesinde barındırmıştır. Medrese sistemini kuran Selçuklular olmasına rağmen bu sistemi geliştirip toplumsal eğitimin temel bir kurumu hâline getiren Osmanlılar olmuştur. Medreselerde Arapça ağırlıklı bir eğitim verilmesine karşın Türkçenin yaygın olarak kullanıldığı tekkeler de bulunmaktaydı. Ancak, II. Mehmet döneminden itibaren medreselerin

üstünlüğünün tesis edilmesi, Arapça ve Farsçanın kültürel alanda hâkimiyet kazandığının bir göstergesi olmuştur. Hatta bu dönemde, Arapça ve Farsçanın cennet lisanı olduğuna dair bir fetva bile verilmiştir. Bu fetvada, Yenişehirli Abdullah Efendi, önceki fetvalarda olduğu gibi hayalî bir şahsın sorusuna cevap vererek, Arapça ve Farsçanın İslam uygarlığı üzerindeki etkisini net bir şekilde ortaya koymuştur: “Ehl-i cennet lisanı Arabiye midir, yoksa Farisiye midir? El-cevap: Arabi ve Farisidir.” (Sadoğlu, 2003, s.51).

XV. yüzyılda Baha’üddîn İbn ‘Abdurrahmân-ı Magalkaravî tarafından kaleme alınan *U‘cubetü’l-Garâyib fi-Nazmi’l Cevâhiri’l-‘Acayib* adlı eser Anadolu sahasında yazılan ilk Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlük olarak geçmektedir. Eserin nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde 640 numarayla kayıtlıdır. Ayrıca Milli Kütüphane mikrofilm bölümünde 3039 numarayla da aynı nüshanın bir mikrofilmidir. *U‘cubetü’l-Garâyib*, dört beyitlik Türkçe bir kıta ve 14 beyitlik bir nazmı da içine alan nazım-nesir karışık bir mukaddime ile 36 kıtaya taksim edilmiş toplam 436 beyitten meydana gelmektedir. Müellif sözlüğün üç dildeki kelimelerin karşılıklarını ihtiva ettiğini söylese de, eser daha çok Arapça-Türkçe ağırlıklı manzum bir sözlüktür. Bazen Arapça bazen de Farsça kelimeler yalnızca Türkçe karşılıklarıyla nazmedilmiştir (Öz, 1996, s.119-120).

Bundan sonra yazılan üç dilli manzum sözlük ise Kerimî mahlaslı ‘Abdülkerîm adında biri tarafından 1594 yılında kaleme alınan *Lügat-ı ‘Abdülkerîm* adlı manzumudur. Eser 16 kıta ve toplam 107 beyitten oluşan Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye bölümünde 1014 ve Milli Ktp. Yz.A. 2267/1 numaralarda kayıtlı iki nüshası bilinmektedir (Öz, 1996, s.273-274). Öz’ün adı geçen çalışmasında diğer Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlükler ise şu şekilde geçmektedir.

Fethu’l-Fettâh: 1599 yılında Sun’î Malatyavî adlı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Bir mukaddime ve yirmi beş kıtadan müteşekkil olup toplam 400 beyit olarak nazmedilmiştir. İstanbul Süleymaniye Ktp. 1014 ve Musul Ktp., *Cami ‘u’n-Nebi* 18114 numaralarda kayıtlı iki nüshası vardır.

Genc-i Leâl: 1631 yılında telif edilmiş manzum bir sözlüktür. Asıl adı Mehmed Çelebi olan Kayserili şair Gencî Pîr Mehmed tarafından nazmedilmiştir. Eser, iki bölümdür. Birinci bölümü Arapça-Türkçe, ikinci bölümü Farsça-Türkçedir. Eserin nüshası kayıptır.

Menâzîmü’l-Cevâhir: 1632/3 yılında Aslen Tireli olan şair Mustafa Hâkî el-Üsküdârî tarafından kaleme alınmıştır. Toplam 402 beyit olan eser, mesnevi tarzında yazılmış dokuz beyitlik bir dibace ile başlar. Bu beyitlerde hamdele ve salveleye dair sözler Arapça-Farsça ve Türkçe olarak nazmedilmiştir. Mukaddimedede sözlük hakkındaki bilgileri içeren kısım ise mensur olup Arapça yazılmıştır. *Menâzîmü’l-Cevâhir* üzerine inceleme-metin ve dizinden oluşan bir çalışma yayımlanmıştır (Arslan, 2011).

Tevfiye: 1721 yılında kaleme alınmıştır. Arslan tarafından Abdurrahman Zâhîdî-i Konevi tarafından yazıldığı belirtilmektedir (Arslan, 2011, s.18). *Tevfiye*, hezec bahriyle mesnevi tarzında yazılmış bir önsöz ve değişik bahirlerde nazmedilmiş 27 kıta ile hepsi recez bahriyle yine mesnevi tarzında yazılmış 16 kıta ve bir hatime olmak üzere toplam 635 beyitten meydana gelmektedir. Nüshası İstanbul Süleymaniye Ktp., Halid Efendi bölümünde 441 numarayla kayıtlıdır.

Bunların dışında 1736 yılında Eşref Feyzî’nin yazdığı *Lügat-i Feyzî*, İbrahim-i Giridî’nin 1740’ta yazdığı *Nazm-ı Giridî*, Keskîn b. Osman’ın 1758’de yazdığı *Manzûme-i Keskîn* (Kılıç 2009), Mustafa İlmî b. İbrahim’in 1772’de yazdığı *Tuhfetü’l-İhvan ve Hediyetü’s-Sıbyân*, Osman Şâkir b.

Mustafa-i Bozokî'nin 1795'te yazdığı *Müsellesnâme-i Şâkir* (Özkan, 2013) ve Süleyman Hayrî'nin *Hayrî'l-Lügat*'i Arapça-Farsça-Türkçe yazma manzum sözlükler arasında sayılabilir.

Yazmaların dışında matbu olan Arapça-Farsça-Türkçe sözlükler ise şunlardır:

Tuhfe-i Zîbâ: 1819 yılında Hayret Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır.

Nazmü'l-Cevâhir: 1821 yılında Hasan Aynî tarafından yazılmıştır.

Tuhfe-i Nushî: Nasuh Efendi tarafından kaleme alınmış olup telif tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1839-1861 yılları arasında olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada ise Şeyh Ahmed-i Antakî tarafından kaleme alınan *Se-zebân* adlı eser tanıtılacak ve ardından eğitim, öğretim ve değer kavramları etrafında incelenecektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, *Se-zebân* adlı eseri eğitim, öğretim ve değer kavramları etrafında incelemeyi amaçlayan nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici bir çalışmadır. Bu kapsamda çalışmanın verileri elde edilirken doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman incelemesini Bowen (2009), basılı ya da dijital olarak yer alan verilerin araştırmacılar tarafından sistematik bir biçimde irdelenmesi ve yorumlanması amacıyla tercih edilen yol olarak tanımlamaktadır.

Veri Kaynağı

Çalışmamıza konu edindiğimiz Şeyh Ahmed-i Antakî'nin 1723 yılında kaleme aldığı *Se-zebân* adlı Arapça-Farsça-Türkçe manzum olarak hazırlanan sözlük de söz konusu eserlerden biridir. Konya Büyükşehir Belediyesi Ahmet Rasih İzzet Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesinde 12299 numara ile kayıtlı olan bu eser yazma eserler bölümünde yer almış ve 2013 yılında Gökhan Ölker ve Hidayet Duyar tarafından yayımlanmıştır.

Bu çalışmada veri kaynağı olarak *Se-zebân* adlı eser tercih edilmiştir. Söz konusu yazma eser, Konya Koyunoğlu Şehir Müze ve Kütüphanesi 12299 numarada yazma eserler bölümünde kayıtlıdır. Bozuk bir nesihle kaleme alınan nüsha kahverengi deri bir cilt içerisinde olup toplam 33 varaktır. Kıta başları, vezin mısraları ve kelimelerin hangi dile ait olduğunu gösterir işaretler kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Eserin ismi, başında yazmamakta, giriş kısmında söylenmektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan eserin, 64 beyitten oluşan manzum bir giriş, 748 beyitlik sözlük ve 6 beyitlik hatime kısmı ile toplamda 818 beyitten oluşmaktadır. Bahirlerin yazılı olduğu satırlar bu toplamın haricinde tutulmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan veri kaynağının analizinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Öncelikle eseri tanımlayacak bölümler tespit edilmiş, ardından eserde yer alan eğitim, öğretim ve değer kavramlarına dair unsurlar tespit edilmiştir. Bu unsurlar çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak bulgular bölümünde sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde öncelikle *Se-zebân* ile ilgili genel bir çerçeve çizilmiş ardından eserde tespit edilen eğitim ve öğretim ile ilgili kavramlar ele alınmıştır.

Se-zebân, Şeyh Ahmed-i Antakî tarafından yazılan Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür. Kaynaklarda yazar hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Eserin mukaddimesinde Antakya’da doğduğu ve bu eseri burada yazdığı aşağıdaki beyitlerden anlaşılmaktadır:

Şehr-i Anṭākiye idi vaṭanım
Anda bulmuşdı nümā cān u tenim
...
Bu vilāyetde bu şey zāyi‘ olur
Ger sivād-a‘zam ola şāyi‘ olur

Eserini yazdıktan sonra, eserin kıymetinin bilinmesi için İstanbul’a gideceğinin veya gittiğinin bilgisini de yine mukaddimeden anlaşılmaktadır. Arkadaşları tarafından eserin zayi olmaması için bunun İstanbul’a iletilmesi gerektiği tavsiye edilmiştir. Bilhassa dönemin sadrazamı İbrahim Paşa’ya eserin sunulması gerektiği telkin edilmekte, eserin kıymetinin onun tarafından anlaşılacağı vurgulanmaktadır:

Hayr-ḥ’āhım nice ihvān-ı şafā
Didiler baña eyā kān-ı vefā
Bu vilāyetde bu şey zāyi‘ olur
Ger sivād-a‘zam ola şāyi‘ olur
Gel ilet bunı sen İstānbula
Yağışa tā ki yirini bula
Anda var nice kibār u fūzelā
Gevheriñ kıymetin anlardan ara
Siyyemā ḥāzret-i şadrü’l-vüzerā
Āşafıdır bu zamāniñ ḥālā
Gevheriñ kıymetini kendi bilir
Himmet olursa saña andan olur
Okuyup yazmağ-ıla bī-hemtā
Himmet-i ‘ālī odur kān-ı seḥā
Görmemiş mişlini āl-i ‘Oşmān
Ḥülefā ‘aşrında hīç bir sultān
Ca‘ferī Bermekī Ḥātem-i Ṭāyī
Olamaz buña ‘adīl ü Ṭāyī
İsm-i pākīdür anıñ İbrāhīm
Nazar itmiş aña ol Rabb ü Kerīm
İde Ḥaḫḫ ‘ömrini efzūn [u] dirāz
Eyleye dā’im anı ser-efrāz

Se-zebân'ın giriş kısmı aruzun *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıbıyla mesnevi tarzında yazılmıştır. 64 beyitlik giriş kısmı manzum sözlük geleneğine uygun olarak *hamdele* ve *salvele* bölümüyle başlamıştır. Ancak bu bölümler çok kısa tutulmuş bilhassa *salvele* bölümü sadece bir mısra ile geçiştirilmiştir. Toplam sekiz mısra olan bu bölümün ilk yedi mısrasında Allah'a hamd ve övgü, sekizinci mısra ise Peygambere salavat yer almaktadır.

İdelim hamd ü şenâ Allāha
Sürelim yüzimizi dergāha
Şalavāt ile vürūd eyleyelim
Menzil-i maqşada andan gidelim
Ezber it nām-ı Hudāyı ey dil
Kılasın tā ki rızāsın hāşıl
Hamd idüp ni'metine her evkāt
Vir resūline dem-ā-dem şalavāt

Şeyh Ahmed, daha sonraki beyitlerinde ise eseri niçin yazdığını açıklamaktadır. Müteakip beyitlerle insanlara faydalı olmanın gerekliliğinden ve bu dünyada hayırlı bir eser bırakmanın öneminden bahsetmekte ve bunu “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” hadisine gönderme yaparak desteklemektedir. Şeyh Ahmed insanlara nasıl kalıcı bir hayır yapacağını düşünürken bir gece rüyasında kendisine ölmeden hayırlı ve faydalı bir amel işlemesi telkin edilir. Bu hayırlı ve faydalı amelin de benzeri olmayan, yeni bir manzum lügat risalesi olması gerektiği yine rüyasında kendisine belirtilir:

Bir gice kendü evimde nāgāh
H̄āba vardım idi inşāallāh
Didiler baña ne var sende eger
Koyasın dünyada bir yeñi eşer
Bir 'amel kılsañ eger dünyāda
Virmeden h̄irmen ü cismiñ bāda
Hayr u cārī ola tā rüz-ı kıyām
Nef'ini görmek-ile cümle enām
Bir risāle gel it icād ammā
Bī-nazīr olup ola nev-peydā
Bildire 'ilm-i luğat ol manzūm
Nef'ini göre okuyan ma'sūm

Müellif, eserinin önemini vurgulamak için yazacağı esere toplumda ihtiyaç olduğunu, daha önce böyle bir eser yazılmadığını, varsa da çok az ve bunların da hatalı olduğunu belirtir. Bu tarz bir söylem kendi eserini ön plana çıkarmak için birçok yazar tarafından kullanılır. Şeyh Ahmed, üç dilli manzum sözlüğün olmadığını, olanların da karışık vezinlerde yazıldığını söyler. Burada dikkat çektiği nokta ise manzum sözlüklerin amaçlarından bahsederken yukarıda söylediğimiz gibi vezin öğretimi hususudur. Manzum sözlüklerin, dil öğretiminin yanında yetenekli olan çocuklara basit vezinleri öğretmek onların şiir yeteneğini geliştirmek de hedefleri arasındadır:

Gerçi manzûm lûgatler çokdur
Lîk üç dille yazılmış yokdur
Var-ısa dağı kalıldür ammâ
Muhteliğ baır ile berr arz u semâ
Bu benim cümle buhûrım el-ğak
Ecnebî yok lûgatimde muğlak

Yazarların yeni bir eser vermeden önce kendinden önce yazılmış eserleri kötüleme alışkanlıkları biraz kendini beğenme biraz da kendi eserinin gerekliliğini vurgulama gayretinden kaynaklanmaktadır. Osman Şâkir b. Mustafa-i Bozokî'nin 1795'te yazdığı *Müsellesnâme-i Şâkir*'in girişinde, müellif kendi eserinden önce yazılmış Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüklerden üzerinde çalıştığımız *Se-zabân*'ı ve Mustafa Hâkî el-Üsküdârî tarafından kaleme alınan *Menâzîmü'l-Cevâhir*'i eleştirmekte, Şeyh Ahmed-i Antakî'yi şairliğinin kuvvetli olmaması, Mustafa Hâkî el-Üsküdârî'yi aruza hâkim olmaması ve birbirlerinden hırsızlık yapmış olduklarını belirtmektedir:

Bu hâl içre gelürler ba'z-ı ihvân
Zebân-ı Fârsî vü Tâzî-cüyân
Getürmişlerdi iki Se-zebânı
Ta'allüm itmekiçün ya'nî anı
Biri Şeyh Ahmed-i 'Antakî nazmı
Birisi Üsküdârî Hâkî nazmı
Birisi eylemiş her beyti merhûn
Degilmiş birisi evzâna mağrûn
Ki sirğat eylemiş biri birinden
Koparmış mışra'ı yerlü yerinden (Özkan, 2013, s.435)

Bu eleştirilerin çok da gerçeği yansıtmadığı ortadır. Çünkü manzum sözlüklerde anlam bir beyitten diğer beyte kayabildiği gibi, vezin kusurları da sıkça görülen bir durumdur. Manzum sözlüğün birincil kaygısı sanat yapmak değil bir dil öğretmektir. Bu yüzden diğer edebî türlerde aranan kusursuzluk bu eserlerde pek dikkate alınmamıştır. Hırsızlık meselesinde ise Bozokî yine yanlış düşünmektedir. Her iki eseri de incelediğimizde böyle bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılmıştır.

Şeyh Ahmed sözlüğünü oluştururken *Lûgat-ı Şâhidî* ve *Lûgat-ı İbn-i Ferište*'den bolca faydalandığını söylemiş ancak bu sözlüklerde olan ve kendisinin müstehcen saydığı kelimeleri almamıştır. Ayrıca Arapça kelimeler için *Lûgat-ı İbn-i Ferište*'nin yanında *Tuhfe-i Fedayi* ve *Sübhan-ı Sıbyân*'dan Farsça kelimeler için ise *Lûgat-ı Şâhidî* ve *Tuhfe-i Hüsam*'dan faydalanıldığı belirtilmektedir:

Gerçi çok söylediler ehl-i lûgat
Şâhidî İbn-i Ferištehle nûket
Zikr-i müstehcen olan sözlerden
Tuğfelerinde yazup nice sühan

Terk-i edebdir diyüben söylemedim
Olur olmaz sözi naql eylemedim
Lügat-i Şahidî hem dağı Hüsâm
Fârisî Türkîyi eyler i'lâm
Sübha vü Tuḥfe-i Fedâyî ibn-i Melek
'Arabî Türkî durur eyleme şekk

Müellif ilerleyen beyitlerde zamanın padişahını (Sultan III. Ahmed) övdükten sonra onun hüküm sürdüğü topraklardaki halkın çoğunun bu üç dildeki kelimelerle yazdığını bu yüzden de bu üç lisani tercih ettiğini söyler. Böylece insanlara faydalı bir eser bırakmış olacağını dile getirir. Ayrıca eseri okuyan çocukların Türk asıllı ise Arapça, Farsça; Arap asıllı ise Türkçe, Farsça; Fars asıllı ise de Arapça ve Türkçeyi aynı anda öğrenmesini arzu etmiş ve eserini okuyan çocukların, bilmediği iki dili kolaylıkla öğreneceğini de belirtmiştir:

Hâliyâ pâdişâh-i devr-i zamân
Ya'ni sultân-ı selâtin-i cihân
Hân-ı Aḥmeddir anıñ çün nâmı
Sa'd ola her dem anıñ eyyâmı
Taht-ı hükminde ki şehir ü kaşabât
Ekşer üç dille yazarlar kelimât
'Arabî Fârisî Türkî se-zebân
Söyleşür üç dili hep bellü beyân
Bu sebebden diledim üç dil-ile
Yasemen dağı karanfîl gül ile
Nazm idüp bir yire cem' idem anı
Yârî kılsa baña Rabb u Ğanî
Halka nef' ile olam ḥayrû'n-nâs
Okuya vezn-ile şıbyân u ünâs
Ol şabî Türk ise aşl-ı ḥasebi
Öğrenür Fârisî ile 'Arabî
'Arabî ise anıñ zâtı eger
Öğrenür Fûrs-ile Türkî ezber
Yalınız Fârisî dilin söyler
'Arabî Türkî dilin fehm eyler
Bir lisân ile iki dili dağı
Öğrenür sehl ile yâ ibn ü aḥî

Şeyh Ahmed, eserinde her kıtanın başında o kıtanın konusunu ve bahrini belirtmiştir. Daha sonra arkadan gelen ilk beytin birinci mısrasında vezni, ikinci mısrasında da nasihat edici Türkçe

sözler söylemiştir. Bazen bir dildeki kelimenin karşılığı diğer dillerde birkaç kelimeyle karşılanırken bazen de herhangi ikisinde olan kelimenin karşılığı diğerinde olmamaktadır. Bazı kelimeler mükerrer kullanılmıştır. Ancak yazar bunun farkındadır ve bu tekrarların faydası olacağı düşüncesindedir. Beyitlerde geçen kelimelerin hangi dile ait olduğu kırmızı mürekkeple kelimenin altında Arapça kelime için ”ع” Farsça için ”ف” Türkçe için ”ت” harfleri kullanılarak gösterilmiştir. Her bahrin sonundaki iki beyitte üç dilde aynı anlama gelen birer mısra söylemiş ve o mısralardaki her kelimenin altına rakamlarla diğer dildeki karşılığı kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bahrin son mısrasında ise yine vezin tekrar edilmiştir. Müellif tüm bunları girişinde şu şekilde anlatmaktadır:

Eyledim cümle buhūr üzre hemān
Semt ü semt-ile lügatini beyān
‘Arabī Fürsī ile Türkīniñ
İki üç lafzı gelir ba‘zınıñ
Üç lisāniñ raqamı zabt oldu
İki üç lafzı hep rabt oldu
‘Arabī lafzına ‘ayn oldu nişān
Fürsī fā Türkīye tā ile beyān
Hıfz iden kimseye āsān ola tā
Baħr-i vezn ile biline cem‘ā
Ba‘zı sözler ki mükerrerce düşer
Hikmeti vardır anıñ ey server
Daħı her baħrı olunca āħir
Üç dil üç mısra‘ı ide zāhir
Ola dördüncisi evzān-ı lügāt
Vezn-ile nazm-ıla cümle kelimāt

Müellif, girişin son beyitlerinde ise eserin üç dilli olduğu için adının *Se-zebān* olduğunu söylemektedir. Kendi isminin Şeyh Ahmed olduğunu söyledikten sonra okuyandan kendisi adına hayır dua istemektedir. Son olarak da tarih beytiyle eserin bitiş tarihini ebced usulüyle kaydetmiştir:

İsmiñi didim anıñ ben *Se-zebān*
Üç dili eylediği-çün bu beyān
Kendü luṭfuñ-la eyā Ferd ü Eħad
Kemterüñdür bu kuluñ Şeyħ Aħmed
Sebeb-i mağfireti eyle anıñ
Ki ḥaṭāsın yüzine urma anıñ
Oḳuyandan iderem līk recā
Fātiħa birle bu muḥṭācı aña
Kıldı itmāmını teysir Ĥudā
Oldı tāriħ “*İdeler ḥayr du‘ā*” 1135(1723)

Eserin sözlük kısmı 30 kıtadan oluşmaktadır. Her kıtaya “bahr” adı verilmiş ve burada kaçınıcı bahir olduğu, bahrin konusu ve vezninin adı Arapça olarak söylenmiştir. Bahirlerin beyit sayılarında bir düzen yoktur. En az beyit olan bahir 13, en fazla olan 96’dır.

Eserin 1., 2., 3., 7., 8., 9., 10., 11., 13., 14., 16., 22. kıtaları aa xa xa xa şeklinde kaside tarzında kafiyelenmiştir. Diğer kıtalar, giriş ve hatime bölümü ise aa bb cc dd şeklinde mesnevi tarzında yazılmıştır.

Kıtalarda hangi konuya dair kelimelerin bulunacağı kıtanın başında Arapça olarak verilmiştir. Hatta bazı nüshalarda müstensih tarafından eserin ilk sayfasına bir fihrist konarak, bir bakıma kullanımda bir kolaylık sağlanmıştır. 30 bölümden oluşan eserin bölümleri şunlardır:

Mastar hali kaf ile biten fiiller

Mastar hali kef ile biten fiiller

Allah’ın isimleri

İsm-i failler

İsm-i mefuller

Geniş zaman, geçmiş zaman ve emir çekimli fiiller

Zaman ve mekân isimleri

Organ isimleri

İbadet ve takvaya dair kelimeler

Zıt anlamlı kelimeler

İnsan için kullanılan sıfatlar

Ev eşyaları

Yiyecek isimleri

Göktekiler ve oradan inenler

Meslek ve alet isimleri

Padişaha dair kelimeler

Savaş dair kelimeler

Akrabalık adları

Kadınların giysi ve süs eşyalarına dair

İmaret ve benzeri konulara dair

Ziraata dair

Ağaçlar ve meyvelerine dair

Eczacılığa dair

Zamirler ve edatlar

Uçan canlılara (kuş ve böcek) dair

Hayvanlara dair

Vahşi hayvanlara dair

Arızı kusurlara dair

Mekruh olan şeylere dair

Karışık isim türünden kelimeler

Se-zebân toplam 818 beyitten oluşan 33 varaklık bir manzum sözlüktür. Eserde 1717 Türkçe 1736 Farsça ve 1790 Arapça olmak üzere toplam 5243 kelime vardır. Son zamanlarda yapılan sıklık çalışmalarından çıkan sonuca göre bir dildeki sıklığı en fazla olan ilk 1500 kelime o dilin yazılı materyallerini %75 anlamak için yeterlidir (Ölker, 2011b, Göz, 2003). Zaten ana dili dahi terimleri araştırmanın içine kattığımızda yüzde yüz anlamak imkânsızken yabancı bir dili %75 oranında anlamak yeterince büyük bir orandır. Bu açıdan baktığımızda üç dilde de 1500'ün üzerinde kelimeyi okuyucularına sunan *Se-zebân* içerisindeki üç dili de öğrenmek için fazlasıyla yeterli bir sözlüktür.

Se-Zebân'da Eğitim ve Öğretimle İlgili Kelimeler

Se-zebân adlı manzum sözlükte sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklara eğitim ve öğretime dair terimlerin de öğretildiğini görmekteyiz. Öğretmenden öğrenciye, kalemde kâğıda, okumaktan yazmaya, ilimden sanata, yazmaktan yazıcıya, mürekkepten divite kadar eğitim-öğretimle alakalı birçok kelimenin ve kavramın üç dilde öğretildiğini aşağıdaki mısralar bize göstermektedir:

Üstād mu'allimdür hırfet ehli tilmîz ü şākird hem öğrenici

Lāmi' dıraşşān ıldırayıcı bevᵛāb u der-bān oldı kapucu

Hem āmūzīden öğrenmek ta'allüm

Di rāst h'ānden hem [oldı] 'ilm oқumak

Digil hırfet ü şan'at dağı pīşe hünerdir

Hem āmūzīde ta'līm di öğretmek eşerdir

Noқşān oқıma hıfz eyle bütün

Қur'ān u h'ānden ya'ni oқumak

Mizber ne kilik ü hāme kalemdir

Haṭṭ u nüvişten hem yazı yazmak

Kātib ü debīr u yazıcı oldı

Mektüb bitidir hem yazı yazmak

Hıbr u zekāb oldı mürekkeb

Divit ne mihber yazı yazacak

Қırtās kāğıd yufқа deridir

Bunların yanı sıra eserde eğitim öğretimle ilgili; lügat ilmi, dil bilmenin önemi, bilgi, çalışma ve muhabbet gibi başlıklarda sunabileceğimiz unsurlar bulunmaktadır. Bunlara ilişkin örnekler aşağıda verilmiştir:

Lügat İlmine Dair

Bu luğāt ‘ilmin okuyan cehlden bulur necāt (Sözlük okuyanlar cahillikten kendisini kurtarmış olur.)

Bu luğatüñ añlayagör kâmusın (Bu sözlüğün tamamını anlamalısın.)

Bu luğat deryâsıdır incü ara gâhıce bat (Sözlük ilmi deniz gibidir içinde bazen inci bulursun bazen de değersiz şeylerle karşılaşırın.)

Yanıma gel añlar-ısañ sözi yoksa yok saña (Sözden anlamayana söz söylemek olmaz.)

Bırakma elden oğı bunı her gün (Bu sözlüğü elinden hiç bırakma sürekli oku.)

Bu kitâbı okuyan bulur necāt (Bu eseri okuyanlar kurtuluşa ererler.)

Noğşân oğıma hıfz eyle bütün (Okurken eksik okuma ve tamamını ezberle.)

Dil Bilmenin Önemi

Bil A‘rabî vü Fursî dilin ba‘de nâz ile şalın (Arapça, Farsça ve Türkçeyi bilersen çok rahat edersin.)

Bilgi

Bilüyi sev dağı aña iriş kalk (Bilgiyi sev ve onu elde etmek için çabala.)

‘İlme ‘amel idenler bulmada fevz ü necāt (İlim öğrenmek isteyenler kurtuluşa ererler.)

Ne öğüt kim saña didimse kabül eyle anı (Sana ettiğim nasihatlerin hepsini kabul et.)

Bil ma‘rifetdir meyvesi bu dünyânın var u yoğın (Bu dünyadan elde edilecek en güzel meyve marifettir.)

Ey birâder oynamağıl turma yaz (Ey kardeş! Oyun oynama da sürekli yaz. (Yazarak öğrenilir manası çıkarılabilir.)

Her kim okuyup yaza fehm ider işin soñuñ (Okumak ve yazmak insanın ufkunu açar ve insanı ilerigörüşlü kılar.)

Ne yirde ‘ilm okurlarsa idüp sa‘y orada bulun (Bir yerde ilimle uğraşılıyorsa mutlaka orada bulunmak için çaba harca.)

Erbâb-ı ma‘ârifle hem-cülüs olup bulun (Görgülü insanlarla bir arada bulunup onlarla düşüp kalk.)

Çalışma

Bize ulumuz hevâ iplerini didi kes (Büyüğümüz bize arzuların eline verilmiş ipleri kesmemizi [Boş işlerle alakamı kes] söyledi.)

Oyuna itme heves kötü işi terk idüp at (Kötü işleri bir kenara bırak ve oyun oynamaktan vazgeç.)

Hıfzına sa‘y eylegil eyleyüp iz‘ân (Bir şeyi anladıktan sonra onu ezberlemeye bak.)

Muhabbet

Ƨut zamîrgere muhabbet kamu halka bā-şebāt (Gönül yapıcı kimseye muhabbet besle ve halka kararklılıkla yaklaş.)

Ġazāya māyil iseñ var guzāt ile bile bulun (Gazaya çıkacaksan gazilerle beraber ol.)

Değerler

Değerler kavramı çerçevesinde incelenen eserin; öğüt alma-akıl verme, anlayışlı olma, dünya hayatının geçiciliği, kötülüğe karşı iyilikte bulunma, gönül alma- gönül yapma- gönül kırmama, kötülükten sakınma ve namuslu olma, doğru konuşma- yalan söylememe, kanaatkârlık- tokgözlülük, haramı helali tanıma, rızkı Allah'tan bilme, büyükleri sayma, toplumsal ilişkilere dikkat etme, ahmaklardan uzak durma ve doğruluk başlıklarında nasihatler içerdiği tespit edilmiştir. Değerler bağlamında değerlendirilebilecek bu nasihatler eserde şu şekilde geçmektedir:

Öğüt Alma- Akıl Verme

Benden öğüt ister iseñ Ƨut anı eyle ‘amel (Benden öğüt istiyorsan o öğüdü tutup onu uygulamalısın.)

Oyunuñ añlayagör itmeyeler şāhıñı māt (Ne olup bittiğini iyi gözlemler ve şahını mat ettirme.)

Dilim yügrük diyicidir beñzi yüzümüñ şarı

Añlayagör pendimi şaşma şakın gāfil (Sakın gafil olup da nasihatlerimi anlamazlık etme.)

Anlayışlı Olma

Bir hoşça añla her bir kelāmı şīrīn ü Ƨatludur kand ü nebat (Tatlı olan sözleri güzelce anlamaya bak.)

Dünya Hayatının Geçiciliği

Sen eger ağla eger gül fānīdir her ne ki [var] (Bu dünyada var olan her şeyin fani olduğunu bil.)

Dünyāya gelen gider kimseye yokdur şebāt (Bu dünyaya gelen herkes gidecek burada kalan kimse yok bunu bil.)

Kuş dilin bilen Süleymān ol dañı itdi vefāt (Kuş dilini bilen Süleyman bile vefat etti gitti.)

Dünyāda sen yapma yapu aşşısı bil olmaz saña (Bu dünyada yaptığın binaların sana faydası olmayacağını bil.)

Bu dünyāñ vīrānesin kim dir ki ma‘mūr idesin (Yıkık dökük olan bu dünyayı tamir etmeye çalışma.)

O nesne ki geri Ƨala sen çürüyüp hāk olasın (Uğruna çalıştığın şey belki burada kalacak ama sen çürüyüp gideceksin.)

Kötülüğe Karşı İyilikte Bulunma

Kim saña kemlik iderse eyle aña Ƨayyibāt (Sana kötülük edene iyilikler yapmasını bil.)

Kimseye kemlik eyleme her demde eylükde bulun (Kimseye kötülük yapma her zaman iyilik yapan ol.)

Gönül Alma- Gönül Yapma- Gönül Kırmama

Ĥātırını yıƧma şakın kimseniñ (Kimsenin gönlünü kırma sakın.)

Kötülükten Sakınma ve Namuslu Olma

Tâbi‘ olma İblîse ‘avratla nefsdan it hâzer (Şeytana boyun eğme kadınlardan ve nefsinden kendini kuru.)

‘İrzîni şakla ger ‘âkîl iseñ virseler eger dünyâyı bütün (Bütün dünyayı da verseler namusunu korumasını bil.)

Doğru Konuşma- Yalan Söylememe

Kimseyi yalan söz ile kesme itme çaramak (Kimse hakkında kötü konuşma ve kimseye yalan söyleme.)

Çurtula toğruluğda ol ‘ömrüñde toğru sözlü yâr (Ömür boyu doğru sözlü olursan doğruluğunla kurtulacaksın.)

Çurtulmak ister iseñ ağızıña alma yalan (Eđer kurtuluşa ermek istiyorsan sakın yalan söyleme.)

Kanaatkârlık- Tokgözlülük

Eger ‘izzet ister iseñ dâ’im istiğnâda bulun (Şeref bulmak istiyorsan her zaman kanaatkâr olmasını bil.)

Haramı Helali Tanıma

Harâmı yime âhîretde peşimân olursun (Haram yersen öbür âlemde çok pişman olursun.)

Rızkı Allah’tan Bilme

Şanâ‘at bir sebebdır viren Hâk az u çoğın (Elinden iş gelse de bil ki azı da çoğu da veren Allah’tır.)

Hâk saña virdigin yi begim yarınıñ çekme ğamın (Allah’ın bugün sana verdiğini ye yarının tasasına düşme, gelecek endişesi taşıma.)

Rızk kayğusını yime Tañrı idiser ihsân (Rızık endişesine düşmeyesin çünkü Allah verecektir.)

Büyükleri Sayma

Uluya yardım it kayır bak (Büyüklerine yardım edip onları gözet.)

Toplumsal İlişkilere Dikkat Etme

Görinme çok il gözine ğaybetiñi itmeyeler (Kalabalık içine karışıp çok göz önünde olma ğybetini ederler.)

Cümle eşâş-ı hâneñi kimseden isteme şakın (Ev eşyalarını emaneten kimseden istememeyi bil.)

Ger bilmez iseñ gel bunu şor kim ne işler iseñ anı bulursun (Ne ekersen onu biçeceğini bilmiyorsan sor da öğren.)

Ahmaklardan Uzak Durma

Ğizlüñi şakla şakın ahmak olandan (Ahmak olan kimseden özel bilgilerini saklamasını bil.)

Doğruluk

Bize geñez kıl Tañrıyâ toğrıda ğizlüyi meded (Ey Allah’ım bize doğruda ğizlediklerini kolay kıl.)

Sonuç

Çocuklar için kaleme alınan manzum sözlüklerin dil öğretimi yanında çocukların eğitime ve öğretimine dönük nasihatler taşıdığı da görülmektedir. Bu bağlamda eser ele alındığı tarihlerin eğitim-öğretim anlayışına dair bakış açısını da göstermektedir. Ayrıca ele alınan eserde 60 mısradaki eğitime yönelik didaktik fikirlerin yer aldığı görülmektedir. Eserin 818 beyitten oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda eserin %9'unda bu tarz düşüncelerinin yansıtıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu yönüyle eseri kalem alan şairin, kişilerin eğitime ve karakterlerinin geliştirilmesine oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır.

Eserin değerler eğitimi konusunda fikirler barındırması eserde dikkat çeken bir diğer önemli noktadır. Böylece eserde yer alan değerler eğitimi ile ilgili düşünceler şairin kişilerin gelişimde eğitim kadar karakter ve değerler konusunda da gelişimine önem verdiğini göstermektedir. Beyitlerde bireylerin hayatları boyunca dikkat etmesi gereken eğitim ve değerlere dair konulara yer verilmiştir. Bu konular arasında özellikle ele alınan bir konu da insanlara yaklaşımda sevginin önemidir. Öte yandan eserde, kişilerin başarılı ve mutlu olabilmesi için duygusal olarak da gelişiminin desteklenmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Nitekim, kişilerin yaşamlarında başarılı ve mutlu olabilmeleri için yalnızca bilimsel bilgiyle donatılmasının yeterli olmayacağı bunun yanında kişilerin içinde bulunduğu toplumla uyumlu bir biçimde yaşayabilecekleri değerler ile de gelişiminin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında bireyin mutluluk ve başarısında duygusal zekâ gelişiminin de büyük öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla eğitim-öğretim ve değer kavramları bir bireyin toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde yer almasını sağlayan en temel yapıtaşlarıdır. İncelemiş olduğumuz eser, bu yönüyle -özellikle yazıldığı dönem şartları düşünüldüğünde- önemli bir içeriğe sahiptir ve değerler eğitiminde kullanılabilir niteliktedir. Dolayısıyla amaçlanan değerlerin kazandırılmasında edebî eserlerden yararlanmak geçerli bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Karatay, 2011). Böylece Türk kültürüne ait edebî eserlerin bazılarının değerler eğitimi bağlamında ele alındığı ve önemli içeriklere sahip olduğu belirlenmiştir (Büyükkaya, 2023; Kalkan, 2023; Yaman, 2023). Yapılan derleme çalışmalarında da bu eserlerde ne tür değerlerin ön plana çıktığı üzerinde durulmuştur (Direkci vd., 2023). Dolayısıyla Türk kültürüne ait edebî eserlerin değerler eğitiminde kullanımına yönelik çalışmalar yapıldığı ve mevcut çalışmada da benzer bir sonuç ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sebeple eserin veya eserden alınacak bazı bölümlerin eğitim-öğretimin önemini üzerinde durulduğu veya değerlerin öğretildiği süreçlerde kullanılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin sözvarlığı*. Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)* (3. baskı). TDK Yayınları.
- Arslan, M. (2011). *Menazimü'l-cevahir, Arapça-Farsça-Türkçe-manzum sözlük (İnceleme, metin, dizin)*. Genesis Yayınevi.
- Bayak, C. (2020). Manzum sözlük geleneğinde eğitimcilik ve öğreticilik: Gencî'nin Lugat-i Genc-i Le'âl örneği. *Aydın Türklük Bilgisi*, 6(2), 173-209.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Büyükkaya, B. (2023). *Letâifnâmelerin değerler eğitimi açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Çağırın, Ö. (2000). *Ferişteoğlu sözlüğü üzerine bir dil incelemesi*. Kayseri.
- Çınar, B. (2007). *Miftah-ı Lisân manzum Türkçe-Fransızca sözlük*. Akçağ Yayınları.

- Direkci, B., Akbulut, S. ve Şimşek, B. (2020). Türkçe eğitimi alanında yapılan değerler eğitimi tezlerinin incelenmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 12(2), 117-140.
- Dursun, M. (2005). Manzum sözlükler ve Tuhfe-i Asım. *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1), 197-216.
- Gönel, H. (2010). *Makbûl-i Arif ve dil öğrenimine farklı bir bakış açısı*. 2. Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Sempozyumu, 323-330.
- Göz, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Gülhan, A. (2005). *Manzum sözlük Nazmü'l-Leâl'in dil ve üslup özellikleri üzerine bir değerlendirme*. Celal Bayar Üniversitesi II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi.
- İlhan, N. (2009). Sözlük hazırlama ilkeleri, çeşitleri ve özellikleri. *Turkish Studies*, 4(4), 534-554.
- İlhan, S. (1997). *Şemsi, Cevahirü'l-kelimât (Mukayeseli inceleme)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- İmamoğlu, A. H. (2005). *Tuhfe-i Şahidi: Muğlalı Şahidi İbrahim Dede (Farsça-Türkçe manzum sözlük)*. Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Karaismailoğlu, A. (1990). Manzum sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi. *Milli Kültür*, 74, 60-61.
- Kalkan, N. (2023). *Sait Faik Abasıyanık'ın eserlerinin değerler eğitimi bakımından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Amasya Üniversitesi.
- Karatay, H. (2011). Karakter eğitiminde edebî eserlerin kullanımı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1398-1412.
- Kartal, A. (2003). *Tuhfe-i Remzi*. Akçağ Yayınları.
- Kılıç, A. (2006). *Klasik Türk edebiyatında manzum sözlük yazma geleneği ve Türkçe-Arapça sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Kılıç, A. (2007a). Türkçe Farsça manzum sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbi. *Turkish Studies*, 2(2), 410-475.
- Kılıç, A. (2007b). Türkçe Farsça manzum sözlüklerden Tuhfe-i Şahidi (Metin). *Turkish Studies*, 2(4), 516-548.
- Kırbaşoğlu, M. (2007). *Yûsuf Halis, Miftah-ı Lisân manzum Fransızca-Türkçe sözlük*. Beşir Kitabevi.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, sözlük, sözlükçülük. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, 11-113.
- Külekcî, N. ve Karabey, T. (1990). *Sünbülzâde Vehbi, Tuhfe (Farsça Türkçe Manzum Sözlük)*. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an sözlüğü: Lüğat-i Feriştioğlu ve Lüğat-i Kânûn-ı İlahi*. Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, G. (2005). *Şiir diliyle Rumca öğrenimi, Tuhfetü'l-Uşşak*. Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi L. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu.
- Ölker, G. (2009a). Rumca-Türkçe manzum sözlük: Tuhfetü'l-Uşşak. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 856-872.
- Ölker, G. (2011a). Sözlük türleri ve kelime sıklığı sözlüğü üzerine. *Dil Araştırmaları*, 9, 45-60.
- Ölker, G. (2011b). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü (1945-1950 arası)*. Kömen Yayınları.
- Ölker, G. (2012). *Rumca-Türkçe manzum sözlük: Lüğat-i Manzume-i Nuriye Bera-yı Terceme-i Lisan-ı Rumiye*. 7. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara, Eylül 24-28 (basılmamış bildiri).

- Ölker, P. (2009). Klasik edebiyatımızda manzum lügat geleneği ve Mahmudiyye. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 873-885.
- Ölmez, M. (1998). Tarihî Türk dillerinin sözlükleri. *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, 109-110.
- Öz, Y. (1996). *Tarih boyunca Türkçe-Farsça sözlükler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Özkan, F. H. (2013). Bozoklu Osman Şakir ve Şehdü Elfazı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 428-462.
- Öztahtalı, İ. İ. (2004). *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*. Gaye Kitabevi.
- Öztürk, R. (2003). *Rumca-Türkçe mülemma mani tarzı söylenmiş şiirler üzerine*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. A. Bican Ercilasun Armağanı, Konya.
- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2007). Manzum sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedai. *Turkish Studies*, 2(4), 1015-1025.
- Yaman, B. (2023). *Kelile ve Dimne, Mantıku't-Tayr ve Mesnevi'deki hayvan hikâyelerinde değerler eğitimi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk edebiyatında Arapça-Türkçe manzum lügatler ve Sünbülzâde Vehbi'nin Nuhbe'si* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Benzerlik Taraması	<i>Turnitin aracılığıyla yapıldı.</i>
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Etik Kurul Kararı	<i>Etik Kurul kararından muaftır.</i>
Mali Destek	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Veri kullanılabilirliği	<i>Bu çalışmanın bulgularını destekleyen ek veriler, ilgili yazardan talep edilmesi halinde sağlanabilir.</i>
Yazar Katkısı	<i>Çalışma tek yazarlıdır.</i>
Katılımcı Rızası	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Telif Hakları & Lisans	<i>Dergi, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License altında yayımlanmaktadır.</i>